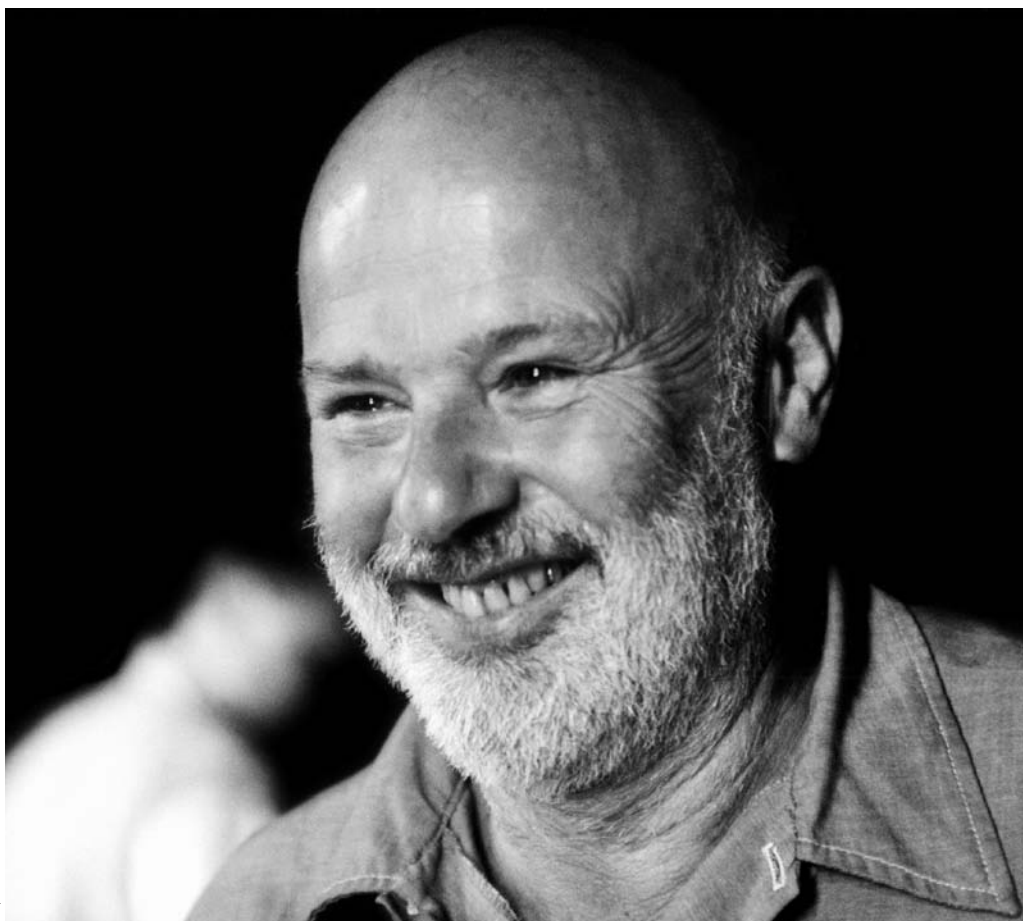

Másodszor fogok neki ennek az írásnak. Az első elszállt, mert menet közben szétzuhan a számítógépem. Azt hiszem, Eörsi jól szórakozna, ha tudná. Egyetlen gondolatot sem bírok újrafogalmazni, egyetlen mondatot sem újraírni, egyetlen bekezdést sem rekonstruálni tartalmilag, noha pontosan emlékszem rá, mit írtam. Mindent csak egyszer lehet megírni. Minden írásnak az adott pillanattól kell megszületnie, nemcsak a nekrológoknak vagy a verseknek, hanem a nagyregényeknek vagy a drámáknak is. Mindenki, aki ír, a pillanat szenvedélyéből táplálkozik, ha nem így van, fölösleges hozzákezdenie. Nem hiszek a halálon túli jelekben, de ezt a számítógép-szétzuhanást, amely megsemmisítette róla szóló, gondosan fogalmazott mondataimat, az ő kaján, transzcendens üzenetének vélem. Ha valamiért szerettem Eörsit – kissé szégyenkezve írom le ezt a tízezerszer degradált szót –, akkor a pillanatnyi fölháborodásaiért, amit könyörtelen logikával, racionális indulattal azon melegében kristálytisza írásokba objektivált. Akkor is, ha tudta, hogy nem fognak megjelenni. Lett légyen szó versről, publicisztikáról vagy drámáról.

Engem persze a drámái foglalkoztattak leginkább. Mindegyik közel állt hozzám, a gyöngébbek is, mert az átvilágító elme munkált mindegyikben. Ami mifelénk nem a legnépszerűbb. Így aztán a drámái sem voltak népszerűek, mindenesetre kevésbé, mint a cipőtalpáig sem fölérő kényelmes lábbeli-kisiparosokéi, akik ugyanabban a műnemben működtek, és nem volt probléma színpadot kapniuk. Ebben esztétikai okok ugyanúgy közrejátszottak, mint politikaiak. Jellemző, hogy kedves Brechtjét, akinek – ha Lukács Györgyön kívül egyáltalán valakinek – a szellemi tanítványa volt, még most, egy őt elsirató nekrológban is feledésre ítélte egy, az utóbbi években színházba aligha járó híve, s ez annál groteszkebb, mert ha Brecht mint drámaíró feledhető, akkor ő, Eörsi egyszerűen szellemi-dramaturgiai pancser, és az a tizenhét dráma, amelyet legutóbb a *noran* adott ki tőle, lepkefing. Direkt használok ezt a szót, hogy megnevettessem; biztos vagyok benne, hogy valahol a felhők fölött, az általa nem hitt túlvilágon jól derül az egészen.

Ha a fentiekből azt lehetne kiolvasni, hogy könnyedén vett mindent, ami a drámáival (nem) történik, sietve szólok, hogy tévedés. Ellenkezőleg, nagyon megviselte a mellőzés, az elutasítás, a meg nem értés, a be nem váltott ígéret. Nemcsak az, hogy Aczél György folyamatosan betiltotta (vagy csak kiherélt szöveget engedélyezett volna), hanem az is, ha a barátai hitegettek bemutatóval. Hitt nekik, még az érveiket is elismételte, miszerint eljártsszák, de

A portrét Koncz Zsuzsa készítette

KOLTAI TAMÁS

Szenvedélyes gondolkodó

■ EÖRSI ISTVÁN (1931–2005) ■

nem most, mert éppen az a színész, aki..., éppen az a hasonló típusú darab, amely... és így tovább. Ha a darabjairól volt szó, ez a hamis látszatok mögé látó ember hitt a link hadóváknak. Persze hogy hiú volt. Néha fölhívott, hogy közöljük-e az új darabját; odaadja, de csak akkor hozzuk le, ha tényleg tetszik. Nem tudhatta, hogy már olvasás előtt döntöttem a közléstről. Nem írhatott olyat, hogy a független, gunyoros, gyermekien őszinte, a dolgok lényegét átlátó tekintet, más szóval a gondolkodás szenvedélye és érzéki élménye ne érte volna meg a közlést. Ami – biztos

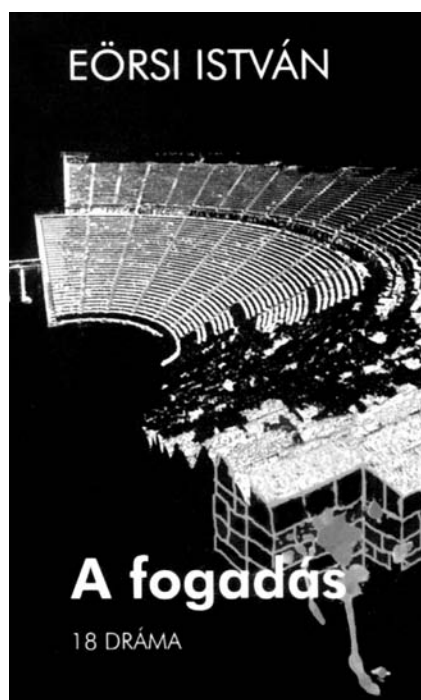
lehettem benne – kevésbé sikerült színműveiből sem fog hiányozni. Minden alkalommal részletes véleményt kért, egyszer személyesen – akkor jártam először és utoljára Belgrád rakparti lakásán –, sőt igényt tartott korrekciós ötletekre is. Egy alkalommal némi húzást javasoltam, végighallgatta, megvédte a saját verzióját, majd azzal zárta le, hogy még meggondolja. Persze úgy hagyta, úgy is jelent meg. Főleges mondanom, nem nyert vele semmilyen díjat, sehol sem játszották el, kinek kellene az a sustergő írónia, amivel kivesézte a „mai valóságot”?

Pedig hát nem irodalmi író volt, hanem színházi ember, dramaturg, kedves kaposvári színházának előbb íróként szilenci-umra ítelt Aczél-száműzőtje (aki ezt a kereső foglalkozást kegyesen engedélyezte neki), utóbb irodalmi mindenese, átdolgozója, fordítója, ritkán szerzője. Egy év eleji kaposvári premieren beszéltem vele személyesen utójára – írók látogatta nyilvános rendezvényekre nem járok –, s amikor az őszi szezon első bemutatóján nem volt ott, már tudtam, hogy nagy baj van. Ha Eörsi nem jön el egy kaposvári premierre, amelyen ráadásul ő a szerzők egyike, az nem rajta múlik, hanem magasabb hatalmakon. A következő héten halt meg.

Kapcsolatunk is a színházban kezdődött, fansali módon, úgyhogy elmesélem. Ő maga idézte föl huszonkét évvel később, s ezzel mintegy „földoldozott”, hogy könnyebben kibeszélhessük. 1990-ben megdicsért az egri színház műsorfüzetében, abból az alkalomból, hogy fölújították *Sírkő és kakaó* című darabját. Volt egy színikritikus, írta, aki annak idején észrevette, hogy komédiája csak ürügyként használja a lakáshiány enyhítésére szolgáló módozatok egyikét, az eltartási szerződést, s valójában a kormányzók és kormányzottak együttélését szabályozó társadalmi szerződés állapotát firtatja. Én voltam az illető. Tapintatára vallott, hogy nem tette hozzá: óvtam a nézőt a darabban rejlő általánosítás ideológiai veszélyétől. Másodszor jelentem meg színikritikusként 1968 januárjában a Népszabadságban, ezzel vette kezdetét neofita buzgalmam rövidnek mondható korszaka, amelynek utolsó megnyilvánulása történetesen egy másik Eörsi-darabról, a *Hordókról* szóló recenzió volt ugyanazon év októberében. Viszonylag korán fölismert tévedésem – mentséggént persze nem sokat érő – jeleként 1980-ban megjelent kritikakötetem előszavában erre a két bírálatra utalva jegyeztem meg, hogy már másképp írnám meg őket. Sietek megjegyezni, hogy eredetileg se kiáltottam gondolatrendőrséggért, nem voltam én huszonöt éves párton kívüli taknyosként politikai denuncians, csak tudálékoskodtam. A dráma „mindent összemósó hatalomkonceptiójából” (amely frázisban a „mindent összemósó” a szerkesztő jellegzetes, stíliszisan ráismerhető betoldása volt) Thomas Hobbes „mindenki harca mindenki ellen” tézisére következtettem, és úgy gondoltam, nagyon okos vagyok, amiért észrevettem az eltartási szerződés „mint lakásjogi műfaj” és a társadalmi szerződés mint történelemfilozófiai kategória közötti összefüggést. Eörsi utólag végül is igazolta ennek a jogosságát. Más kérdés, hogy miközben a rendszer egyik ideológiai sarkpontját szajkóztam, miszerint különbséget kell tenni hatalom és hatalom között, mert van

jó hatalom és rossz hatalom (a fiatalabbak valószínűleg el sem hiszik, hogy az elvtársak pontosan ezekkel a primitív szavakkal fogalmazták meg politikai alapvetésüket), nem ismertem a *Sírkő és kakaó* szerzőjét, fogalmam sem volt a kilétéről, így természetesen azt sem tudtam, hogy 1956-os elítéltként korábban börtönben ült. Nekem egy dráma az egy dráma, függetlenül attól, ki írta – akkor még nem tudtam, hogy ez csak viszonylag normális társadalmi viszonyok között érvényes.

Amikor kellő rezignációval tisztáztuk egymás között a huszonkét évvel korábban történeteket, elmondta, nem az fájt neki, amit írtam, hanem hogy látta, milyen jókat nevetek a premieren, és a kritikában mégis dohogtam. Ezen két okom is volt

meglepődni. Először azon, hogy egyáltalán tudta, én vagyok az a nézőtérén; másodszor azon, hogy eszerint ha nevetek valamin, az már tetszik is. (Kétségtelenül van kritikus, aki viselkedik a színházban: ha eldönti, hogy szigorút fog írni, az istenért se nevétné el magát a zsöllyében.) Miután ezt megtárgyaltuk, kissé restelkedtem amiatt, hogy a *Hordókban* megróttam, mert végzetesen, ugyanakkor groteszk módon determinálnak tételezte az emberi szerepeket (a cikkben sokkal primitívebben fogalmaztam), viszont megdicsértem „gondolati fényel szikrázó, éles pengéjű dialógusait”. Habár úgy találtam, hogy „nem drámai konfliktusokban gondolkodik, hanem filozófiai erőterhez szerkeszt erővonalakat”. Ezután azonban bekövetkezett a kopernikuszi fordulat: a *Széchenyi és az árnyak* bemutatója után (ez az egyik legkedvesebb darabja) már „az intellektuális játékok szellemi izgalmát” emle-

gettem, s üdvözöltem, hogy leemeli talapatáról a történelmi szobrot, és tegező viszonyra lép vele.

Beleolvassa *A fogadás* (18 dráma) című vaskos kötetébe, elámulok a java művek lucidus érvényességén. Börtöndarabja (ő csak így nevezte), *A kihallgatás* ma is több mint *ab ÁVO* a Sztálin halálát követő lelkiismeret-vizsgálat; a múlt összekuszált bűneinek bonyolult képlete van benne, aminek a következményeit máig nyögiük. („Amióta az eszemet tudom, mindig meg voltam győződve arról, hogy nincsenek következmények nélküli tettek”, írja az utolsó első mondatában.) *A Tragédia magyar nyelven Szophoklész Antigonéjából* a rendszerváltás groteszk-patetikus üdvözlése; ott lehettem a premierjén, és kajánul megirhattam, hogy a nézőtérén ült a temetést most már engedélyező, megjavult Kreon: a miniszterelnök. (Nem tudtam róla, az idén februárban mondta el egy interjúban, hogy amikor Németh Miklós az előadás után megkérdezte, miért nem mutatták be ezt korábban, s ő azt felelte, azért, mert önök nem engedték volna, a miniszterelnök szó nélkül sarkon fordult, és otthagya.) *Az interjú* minden „damaszkuszi fordulat” megkérdőjelezése, még ha Lukács Györgyről van is szó. (Pedig Eörsinek Lukács olyan volt, mint a mexikói hívőnek a guadelupeai Szűz Mária, mondta nekem az Albuquerque-be szakadt '56-os barát, Jónás Pál: „Isten vagy Jézus Krisztus megkérdőjelezhető – a guadelupeai Szűz soha.”) Ha már Jézust említem, itt *Az áldozat* – „remekműgyanús”, írtam a bemutatójáról –, amely hűségéről, népboldogításról és (brechti kifejezéssel) a kísértő jószág mint átfogó eszmerendszer történelmi kisajátításáról, „birodalmi hitté” fejlesztéséről szól. Vagy az *Egy tisztáson* című Martinovics-dráma, amely a hatalommal kiegyező értelmiség öngazoló reflexeit taglalja; Eörsi szemében ez a Kádár-korszak legnagyobb közös bűneinek egyike, amitől csak kevesen maradtak mentesek. Kedvencem az az ironikus gondolat a darabból, hogy a besűgás tulajdonképpen az üdvös változásokat segíti elő, hiszen csak a forradalom rémének hiteles földézésével lehet az uralkodó bizalmába férközni és a reformokat kierőszakolni.

Eörsi, a tüzetes megkérdőjelező és végiggondoló nem állt jól a züllött kornak (hogy a bíróság által nevésgésen elvitatott jelzőjét használjam). A kort is, divatos művészetét is az obskúr pongyolaság jellemzi. „Világnézeti igény híján – írja – könnyű eltrappolni a posztmodern bölcsesség éjszakájába, ahol értékelőtevékenységünknek nincsenek komolyan veendő kritériumai, ahol tetteink nem függenek össze saját következményeikkel.”

Én azonban a korról szemben Eörsit szeretem.